

УДК 911.375(477.43)

doi: 10.15407/ugz2016.04.044

В.В. Бондар

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ)

Мета публікації – визначення регіональних особливостей соціально-економічного розвитку м. Кам'янець-Подільський – найбільшого субрегіонального центру Поділля. Здійснено аналіз регіональних індикаторів соціально-економічного розвитку цього міста. Визначено головні прояви його впливу на соціально-економічний розвиток прилеглої території. Виявлено, що регіональними особливостями соціально-економічного розвитку м. Кам'янець-Подільський насамперед є посилений розвиток зовнішньоекономічної діяльності, роздрібної торгівлі та малого підприємництва. Місто також здійснює помітний вплив на соціально-економічний розвиток прилеглої території, яка є доволі інвестиційно привабливою та характеризується розвитком реурбанізаційних процесів.

Ключові слова: субрегіональний центр; локальна система розселення населення; маятникова міграція населення; промисловість; зовнішньоекономічна діяльність; мале підприємництво; інвестиційна привабливість.

V.V. Bondar

Institute of Geography of the Ukraine National Academy of Sciences, Kyiv

PECULIARITIES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE SUBREGIONAL CENTRES OF THE COUNTRY (ON THE EXAMPLE OF THE KAMIANETS-PODILSKYI TOWN)

The purpose of publishing – the definition of regional peculiarities socio-economic development of the town of Kamianets-Podilskyi – the biggest subregional centre of Podillia. The analysis of the regional indicators of socio-economic development of this town was performed. The article defines the principal displays of its influence on the socio-economic development of the adjoining territory. Revealed that peculiarities regional socio-economic development of the town of Kamianets-Podilskyi, first of all, there is increased development of externally economic activity, retail and small private business. The town also has a significant impact on the socio-economic development of the adjoining territory which is quite attractive for investments and characterized by development reurbanization processes.

Keywords: subregional centre; the local system of population settling; the pendulum-like population migration; industry; external economic activity; small private business; investment attractiveness.

Актуальність дослідження

Дослідження соціально-економічного розвитку окремих регіонів та їх міст є одним із пріоритетних напрямків вітчизняної суспільної географії. Стосується це також і субрегіональних центрів країни, які відіграють роль місцевих територіальних ядер соціально-економічного тяжіння. Актуальність їх дослідження полягає в тому, що вони поляризують регіональний простір, стимулюючи при цьому розвиток міської розселенської мережі, формують субрегіональні ринки праці, сприяють покращенню умов життя населення прилеглих територій.

Державною стратегією регіонального розвитку країни на період до 2020 р. передбачено використання ендегенного потенціалу найбільших урбанізованих центрів (обласних, субрегіональних, невеликих міст та їх сільських територій) у контексті забезпечення динамічного економічного зростання регіонів¹.

Це дасть можливість у найближчій перспективі підвищити інтегруючу роль відповідних центрів як

місцевих “ареалів зростання” і впровадити механізми стимулювання розвитку міжмуніципального співробітництва міст та їхніх прилеглих територій шляхом реалізації спільних проектів, зокрема виробничих, інженерно-комунікаційних, соціальних, інвестиційно-інноваційних тощо.

Аналіз основних праць

Дослідженню розвитку субрегіональних центрів як місцевих територіальних ядер соціально-економічного тяжіння приділяється дещо менше уваги, ніж регіональних (обласних). Зокрема, можна назвати дисертаційну роботу А. М. Слащука [7], де автор виділяє ряд місцевих субрегіональних економічних центрів Волинської області.

Соціо-еколого-економічні аспекти міжмуніципального співробітництва Придунайського економічного субрегіону, який об'єднує м. Ізмаїл, а також Болградський, Ізмаїльський, Кілійський та Ренійський адміністративні райони Одеської області, вивчали В.М. Осипов, О.А. Єрмакова, І.Л. Парасюк [2]. Демографічні й соціально-економічні проблеми розвитку міст та агломерацій висвітлені в наукових працях М. Ф. Аверкиної [1], І.М. Прибиткової [5], З.С. Сіройча [6]. Прояви

¹ Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: http://www.csi.org.ua/www/wp-content/uploads/2013/05/nrd2020_1pdf

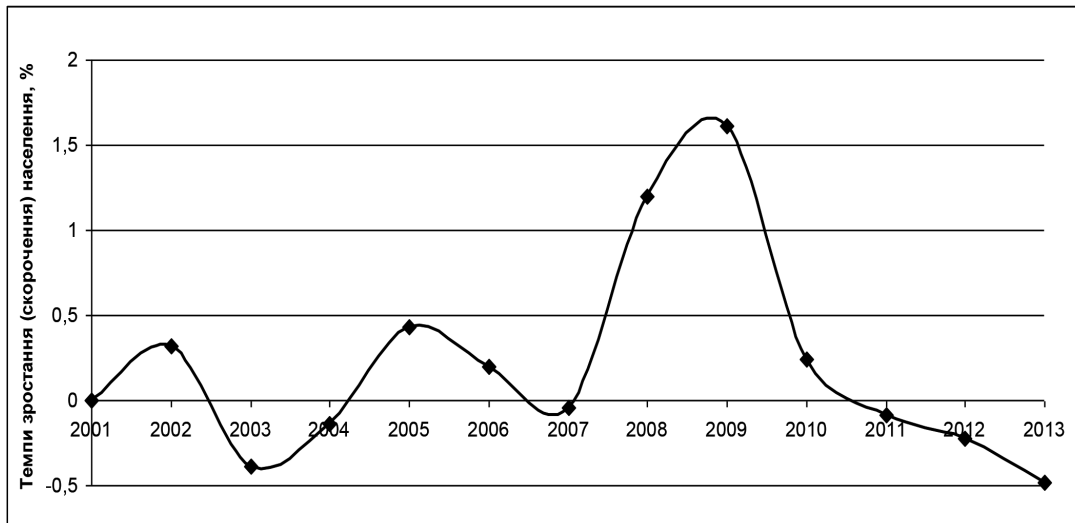


Рисунок 1. Щорічні темпи зростання (скорочення) чисельності населення м. Кам'янець-Подільський, %, 2001 – 2013 рр.

Розраховано за даними Державної служби статистики України

суспільно-просторових процесів у системі “Центр-Периферія” на прикладі адміністративно-територіальних одиниць Причорноморського регіону досліджував І.О. Пилипенко [4].

Мета цього дослідження – визначення регіональних особливостей соціально-економічного розвитку м. Кам'янець-Подільський – значного субрегіонального промислового центру Поділля, найбільшого міста, не обласного центру в Західній Україні.

Досягнення відповідної мети потребує вирішення таких завдань: здійснення аналізу розвитку сучасних демографічних процесів, притаманних центру Кам'янець-Подільської міської ради у розрізі міських поселень регіону, визначення основних регіональних індикаторів соціально-економічного розвитку міста, виявлення соціально-економічних проявів впливу субрегіонального центру на розвиток прилеглої території.

Виклад основного матеріалу

Місто Кам'янець-Подільський розташоване на півдні Хмельницької області, характеризується зручним географічним положенням, в тому числі політико-географічним (відстань до кордонів з Румунською Республікою та Молдавською Республікою становить 70-80 км), що в економічному відношенні зумовлює близькість до ринків країн Центрально-Східної Європи. Місто перетинають автомобільні шляхи Н 03 (Житомир – Чернівці) й Р 48 (Кам'янець-Подільський – Білогір'я).

Кам'янець-Подільський є другим за людністю містом регіону (станом на 1 січня 2014 р. тут проживало 102,3 тис. осіб) після обласного центру – м. Хмельницький (266,1 тис. осіб)².

У регіональній системі розселення місто є центром локальної міжрайонної системи розселення, а також разом із прилеглими численними сільськими поселеннями – ядром Кам'янець-Подільської міської агломерації. Остання адміністративно включає Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький та Чемеровецький райони, де загалом проживає близько 275 тис. осіб, або кожний п'ятий мешканець області.

Для міста притаманна позитивна динаміка зростання щорічних темпів чисельності населення впродовж 2001-2013 рр. за рахунок внутрішньорегіонального механічного приросту, максимальні значення яких припадають на період 2008-2009 рр. (рис. 1). Цьому значно сприяв посилений розвиток житлового будівництва (в 2009 р. прийнято в експлуатацію 30 житлових будинків, серед яких 10 багатоповерхових), насамперед у межах північної частини території, а також вздовж Хмельницького шосе, що передбачено Генеральним планом розвитку міста до 2035 року³.

Однак, варто зазначити, що за щорічними темпами зростання людності у розрізі міських поселень регіону впродовж 2001-2013 рр. м. Кам'янець-Подільський (0,20 %) поступається обласному центру (0,37 %) та містам Славута (0,34 %) й Нетішин (0,56 %) – супутнику Хмельницької АЕС⁴.

Основою господарства міста є переробна промисловість, яка представлена здебільшого підприємствами машинобудування, металургії, будівель-

³ Генеральний план м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області до 2035 року. Основні положення: <http://www.kam-pod.gov.ua/files/Genplan/genplan-broshura.rtf>

⁴ Чисельність наявного населення України на 1 січня 2004 року / Державний комітет статистики України; Відп. за випуск Стельмах Л. М., Задосенко Л. В. – К., 2004. – 113 с. (див. також зноску 2)

² Чисельність наявного населення України на 1 січня 2014 року / Державна служба статистики України; Відп. за випуск Тимошенко Г. М. – К., 2014. – 111 с.

Таблиця 1. Регіональні індикатори соціально-економічного розвитку м. Кам'янець-Подільський (станом на 01. 01. 2014 р.)

Показники (індикатори)	м. Кам'янець-Подільський	Відсоток до регіону	Рейтинг серед районів та міст	у т. ч.
				міст
Капітальні інвестиції, млн грн	143,3	4,0	7	2
Прийняття в експлуатацію житла, тис. м ² загальної площі	17,1	6,0	3	2
Обсяги експорту товарів та послуг, млн дол. США	62,1	11,7	3	3
Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	11,4	5,0	3	2
Роздрібний товарообіг підприємств, млн грн	891,8	12,0	2	2
Обсяг реалізованих послуг населенню, млн грн	48,1	7,4	2	2
Кількість малих підприємств, од	1680	25,8	2	2

Розраховано за даними [8].

них матеріалів, а також харчової, легкої, целюлозно-паперової й поліграфічної промисловості.

У структурі реалізованого обсягу промислової продукції переважає металургійне виробництво (32,9 %) та виготовлення кабельно-провідникової продукції (29,7 %) – ПП “Пакт”, ТОВ “Кабельний завод”, ТОВ “Преттль-Кабель Україна” [3]. Наявність на території міста ряду підприємств науково-технічного комплексу (ДП “Завод точної механіки”, ПАТ “Завод Металоприлад”, ПАТ “Завод “Електрон”, ТзДВ “Кам'янець-Подільський електромеханічний завод”) створює належні передумови для розвитку Кам'янець-Подільського інвестиційно-промислового парку.

З-поміж підприємств, які виробляють іншу неметалеву мінеральну продукцію (будматеріали та скловироби – 6,3 % від загального обсягу реалізації продукції), особливо виділяються: ПАТ “Гіпсовик”, ТОВ “Кам'янець-Подільський комбінат будматеріалів” та ДП “Поділля Гіпс”.

Крім того, місто є важливим освітньо-культурним центром регіону. Тут функціонує 10 вищих навчальних закладів I-II (медичне училище, будівельний, харчовий коледжі) й III-IV (Національний університет імені Івана Огієнка, Подільський державний аграрно-технічний університет, філія Національного університету Державної Податкової Служби України) рівнів акредитації, де навчається близько 21 тис. студентів.

На території м. Кам'янець-Подільський знаходиться 280 пам'яток історії, архітектури, природи та археології, зокрема Національний історико-архітектурний заповідник “Кам'янець”, Державний історичний музей-заповідник, Національний природний парк “Подільські товтри”, численні екскурсійні об'єкти – Смотрицький каньйон, Замковий

(Турецький) міст, Петропавлівський кафедральний костел, Старопоштовий узвіз, Ратуша тощо, які щороку відвідують десятки тисяч туристів.

Традиційним для міста є проведення на регулярній основі низки міжнародних фольклорно-етнічних (“Свято семи культур”), військово-історичних (“Тerra Heroica”, “Остання столиця”, “Форпост”, “Кам'яна стріла”), мистецьких (“Respublica”, “Опера в мініатюрі”) фестивалівних заходів.

Найбільш вираженими соціально-економічними індикаторами м. Кам'янець-Подільський є показники розвитку зовнішньоекономічної діяльності, роздрібної торгівлі та малого підприємництва (таблиця 1).

У 2013 р. в економіку міста було залучено 11357,4 тис. дол. США прямих іноземних інвестицій, переважна частка яких (69,0 % від загального обсягу) відводилась на експортоорієнтовані підприємства машинобудування, металургії, а також виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції та легкої галузей промисловості [3]. Основу товарної структури зовнішньої торгівлі міста складають електротехнічне обладнання, недорогі метали та вироби з них, матеріали мінерального походження (будівельний гіпс). У зовнішній торгівлі послугами переважає виробництво готового одягу й кабельно-провідникової продукції. Серед країн-партнерів у сфері експортних операцій, як правило, були представники Європейського Союзу (Італія, Німеччина, Чехія) та окремих країн СНД.

Неабияке значення для міста також відіграє розвиток роздрібної торгівлі, обсяги товарообороту якої впродовж 2010-2013 рр. зросли тут на 65,4% (з 539,3 до 891,8 млн грн), а значення аналогічного показника у розрахунку на 1 особу складає

8700 грн [8]. Рітейлерська мережа міста представлена широким різноманіттям супермаркетів продовольчо-господарського призначення ("Вopak", "Наш Край", "Сільпо", "Фуршет"), гіпермаркетами будівельних матеріалів ("АРС", "Епіцентр"), магазинами побутової техніки та зв'язку, краси і здоров'я, дитячих товарів.

Однією з нових форм територіальної організації сфери торгівлі та послуг м. Кам'янець-Подільський є формування мережі торговельних центрів (ТЦ) – універсальних магазинів або комплексу магазинів, що зазвичай включають підприємства побутового обслуговування. Переважна їх більшість розміщується в межах сучасної центральної частини міста – Новий план ("Афіна", "Глобус", "Каскад", "Максимум" "Олімп", "Піраміда", "Тано").

Дієвий механізм співпраці органів місцевого самоврядування з підприємцями створює сприятливі умови для розвитку малого бізнесу (працює реєстраційна служба, офіс з надання адміністративних послуг, який включає три підрозділи: "Дозвільний центр", "Центр адміністративних послуг" та "Сектор звернень юридичних й фізичних осіб"). Підтримку та розвиток малого підприємництва також забезпечують кредитні спілки, громадські організації й об'єднання (зокрема, "Асоціація керівників малого та середнього бізнесу", клуб ділових людей "Імідж"), низка відділень банківських установ.

Як результат, у місті зосереджено 1680 малих підприємств (164 одиниці на 10 тис. осіб населення), що становить 1/4 від загальної їх кількості у регіоні. Частка надходжень від підприємств малого бізнесу до бюджетів усіх рівнів складає 27,6 % [3]. У структурі наданих послуг населенню малими підприємствами переважають інформаційно-телекомунікаційні послуги (видавнича діяльність, телебачення, Інтернет), тимчасове розміщування й організація харчування, операції з нерухомістю, орендою, послуги пасажирського наземного транспорту, індивідуальні послуги тощо.

Як центр локальної міжрайонної системи розселення, м. Кам'янець-Подільський впливає на розвиток його прилеглої території.

Насамперед це стосується посиленого розвитку внутрішньорегіональних міграційних процесів, зокрема маятникових міграцій на роботу чи навчання, а також для задоволення матеріальних та соціально-побутових потреб. Основу сучасної маятникової міграції в Україні становлять трудові переміщення сільських жителів до міст. При цьому, як стверджує І. М. Прибиткова, починаючи з 1980-х рр. і надалі територіальна структура маятникової міграції сільського населення набула чітко вираженого ареально-зонального поширення в межах країни. Це характерно й для приміських зон найбільших субрегіональних центрів, де в структурі трудової маятникової міграції частка сільського

населення працездатного віку складає від 20,0 до 40,0 % [5, с. 100].

При математико-статистичному опрацюванні соціально-економічних індикаторів нами були виявлені просторові особливості розвитку адміністративно-територіальних одиниць вище зазначеної локальної міжрайонної системи розселення. Серед них помітно виділяється Кам'янець-Подільський район, який відзначається високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Для цього району притаманні високі значення розвитку житлового будівництва; за обсягами введеного в експлуатацію житла Кам'янець-Подільський район (15,1 тис. м²) є одним із лідерів в Хмельницькій області [8]. Активно розбудовується територія передмістя субрегіонального центра.

Важливу роль у підвищенні самозайнятості населення, особливо у сільській місцевості, зниженні рівня безробіття та покращенні матеріального забезпечення населення цього району відіграє мале підприємство. Найбільша частина зайнятих на підприємствах малого бізнесу працює в галузях сільського господарства, промислового виробництва й оптово-роздрібної торгівлі.

Кам'янець-Подільський район є доволі інвестиційно привабливим. Тут розміщується низка інноваційно-активних підприємств електротехнічного машинобудування (ТОВ "Світязь", с. Жовтневе), харчової (Кам'янець-Подільське ТДВ "Адамс", с. Жовтневе), деревообробної (ПП "Квін Майстер", с. Кам'янка) та будівельної галузей промисловості, які мають тісні виробничо-господарські зв'язки з районним центром, доповнюючи при цьому його галузеву структуру. Найбільшим інвестиційно привабливим підприємством району є ПАТ "Подільський цемент" (с. Гуменці), понад 90,0 % акцій якого належить ірландській групі CRH.

Станом на 1 січня 2014 р. обсяги залучених прямих іноземних інвестицій в економіку цього адміністративного району склали 133,8 млн дол США (59,3 % до регіону загалом) [8]. Район перспективний для співпраці з інвесторами із впровадженням важливих проектів у пріоритетних для розвитку економіки галузях, зокрема сільськогосподарській, харчовій й переробній промисловості, а також сільського "зеленого" туризму. На території адміністративного району розміщуються численні садиби (агрооселі): "Зелена миля" (с. Сокіл), "Тарас Бульба" (с. Устя), "Солов'їний гай" (с. Межигір), "Пілігрим" (с. Суржинці), "Villa Ruben" (с. Жовтневе) тощо, розширення мережі яких потребує облаштування об'єктів відповідної інфраструктури в межах створених туристичних маршрутів.

Висновки

Місто Кам'янець-Подільський є значним субрегіональним центром не лише Хмельницької області, а й усього Поділля, має високий трудовий (насе-

лення у віковій групі 15-64 років складає 76,3 %), промисловий і рекреаційний потенціал. Економіка міста характеризується ознаками диверсифікованого розвитку. Її структура представлена галузями переробної промисловості (наукомістке машинобудування, металургія, будівельна, харчова, легка), а також третинного сектора (торгівля, малий бізнес), підприємства якого обслуговують й сільських жителів прилеглої території. Рівень життя населення субурбії дещо поступається центральному місту в контексті надання широкого асортименту послуг, недостатньо розвиненої мережі об'єктів освітньо-культурної сфери та охорони здоров'я. Це примушує тисячі людей щоденно здійснювати поїздки до м. Кам'янець-Подільський з метою задоволення власних матеріальних й соціально-побутових потреб.

Прилегла територія субрегіонального центру є найбільш інвестиційно привабливою в Хмельницькій області. Зокрема, Кам'янець-Подільський район залучає майже 2/3 обсягу прямих іноземних інвестицій регіону (2000 дол. США на 1 особу).

У межах його території сформувався потужний будівельний кластер на базі ПАТ "Подільський цемент".

Кам'янець-Подільський має позитивні перспективи стати одним із найбільш виражених не обласних центрів соціально-економічного зростання у межах західної частини території країни. Головними стратегічними напрямками міста, спрямованими на вирішення ключових питань його економічного розвитку, є створення умов для підтримки та розвитку існуючих, заохочення нових бізнесових проєктів, залучення іноземних інвестицій, розвиток екологічно безпечних галузей переробної промисловості.

Окремо слід наголосити на важливості подальшого розвитку туристично-рекреаційної діяльності міста за рахунок регулярної підтримки розвитку об'єктів оздоровчої інфраструктури, формування туристично-рекреаційних зон, створення індустрії розваг та розвитку нових видів туризму (екстремального, конгресового, спортивного, приміського).

References [Література]

1. Averkyna M.F. (2015). *Sustainable development of cities and agglomerations: theory, methodology, practice*. Lutsk: LNTU. [In Ukrainian].
[Аверкина М.Ф. *Забезпечення стійкого розвитку міст та агломерацій: теорія, методологія, практика*; Луцький нац. техн. ун-т. – Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2015. – 492 с.]
2. Osipov V. M., Yermakova O. A., Parasiuk I. L. (2012). Municipal cooperation as a tool for improving the competitiveness of the Danube economic sub. Materials of the International scientific and practical Internet conference *Problems and perspectives of innovation socio-economic development in the globalization: Regional vector*. <http://www.fe.i.dgn.edu.ua/conference/docl/d112.html> [In Ukrainian].
[Осипов В.М., Єрмакова О.А., Парасюк І.Л. *Муниципальне співробітництво як інструмент підвищення конкурентоспроможності Придунайського економічного субрегіону // Матеріали I Міжнар. науково-практ. інтернет-конференції "Проблеми та перспективи інноваційного соціально-екоп. розвитку в умовах глобалізації: Регіональний вектор"* (м. Ізмаїл, 16-17 квітня 2012 р.) <http://www.fe.i.dgn.edu.ua/conference/docl/d112.html>]
3. The official website of Kamianets'-Podil's'kyi city Council: <http://www.kam-pod.gov.ua> [In Ukrainian].
[Офіційний веб-сайт Кам'янець-Подільської міської ради: <http://www.kam-pod.gov.ua>].
4. Pylypenko I.O. (2015). *Social and geographical periphery: the concept, parameterization and delimitation*. Kherson: Grin D. S. [In Ukrainian].
[Пилипенко І.О. *Суспільно-географічна периферія: концепція, параметризація і делімітація: Монографія*. – Херсон: Грін Д.С., 2015. – 264 с.]
5. Prybytkova I.M. (2015). Evolution of urban civilization and post-urban forms of settling in Ukraine. *Ukrainian society*, 1 (52), 92-104. [In Ukrainian].
[Прыбюткова І.М. *Еволюція міської цивілізації і післяміські форми розселення в Україні / Український соціум*. – 2015. – № 1 (52). – С. 92-104.]
6. Siroich Z.S. (2009). *Demographic and social-economic problems of development of city agglomeration: discourse thesis ...* Doctor of Economic Sciences: 08.00.07. Institute of demography and social researches of NAS of Ukraine, Kyiv. [In Ukrainian].
[Сіроїч З.С. *Демографічні та соціально-економічні проблеми розвитку міських агломерацій: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України*. – К., 2009. – 33 с.]
7. Slashchuk A.M. (2000). *Local economic centers in the economic development of the Oblast Mezoregion (the Volhyn Oblast is taken for an example): discourse thesis ...* Candidate of Geography Sciences: 11.00.02. Taras Shevchenko Nat. University of Kyiv. [In Ukrainian].
[Слащук А.М. *Місцеві економічні центри у господарському розвитку обласного мезорайону (на прикладі Волинської області): автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка*. – К., 2000. – 19 с.]
8. *Statistical Yearbook of the Khmelnitskiy region for the year 2013*; Department of Statistics in the Khmelnitskiy region. Ed. L.O.Hamska. Khmelnitskiy. [In Ukrainian].
[Статистичний щорічник Хмельницької області за 2013 рік / Головне управління статистики у Хмельницькій області; За ред. Л.О. Хамської. – Хмельницький, 2014. – 402 с.]